

Найденко Тарас Олександрович,

аспірант кафедри історії України

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка

<https://orcid.org/0000-0003-4859-5173>

naidenko.t.ol@gmail.com

ОБРАЗ РАДЯНСЬКОГО ОСВІТЯНИНА ДОБИ ДЕСТАЛІНІЗАЦІЇ (1953–1964 РОКИ) У ТВОРАХ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

У статті досліджується репрезентація образу радянського освітянина у творчості Олесь Гончара періоду десталінізації (1953–1964 років). На основі аналізу листів, щоденників та прозових творів автора досліджується, як зображував і рефлексував роль освітян у радянському суспільстві в цей трансформаційний період Олесь Гончар. Завдяки проведеному аналізу його творів, стаття проливає світло на еволюцію сприйняття та зображення ним радянських педагогів, в час, коли країна зазнала значних політичних і соціальних змін після смерті Йосипа Сталіна. Образ освітянина поступово змінювався від «Таврії» та «Перекопу» й до «Собору». Відбувалася його еволюція від образу канонічного палкого вчителя-революціонера, агітатора та пристрасного ліквідатора неписьменності, до рядового й майже непомітного функціонера в «Тронці». Згодом, зміни досягають свого апогею у образі освітянина-захисника народних традицій, скарбів та духовних багатств в «Соборі». У творах цього періоду немає вчителів, яких можна було б вважати яскравими особистостями, всі освітяни, не зважаючи на зміни в системі, залишаються у баченні автора людьми-функціями. Проте у більшості творів Олесь Гончар цих років освітянин залишається мірилом моральності та порядності, захисником традиційних українських цінностей. Зважаючи на зміст щоденників Олесь Гончар з великою імовірністю він проходив в цей період схожі трансформації як громадянин та особистість. Отримані результати сприяють кращому розумінню культурних та інтелектуальних зрушень, які відбулися в цей вирішальний період радянської історії.

Ключові слова: УРСР, десталінізація, Олесь Гончар, соцреалізм, освітяни, повсякдення, українська література.

Naidenko Taras,

Postgraduate Student at the Department of History of Ukraine

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

orcid.org/0000-0003-4859-5173

naidenko.t.ol@gmail.com

THE IMAGE OF THE SOVIET EDUCATOR DURING DE-STALINIZATION (1953–1964) IN THE WORKS OF OLES HONCHAR

The article examines the representation of the image of a Soviet educator in the works of Oles Honchar during the de-Stalinization period (1953–1964). Based on an analysis of the author's letters, diaries, and prose works, the study explores how Oles Honchar depicted and reflected on the role of educators in Soviet society during this transformative period. Through the analysis of his works, the article sheds light on the evolution of perception and portrayal of Soviet teachers at a time when the country underwent significant political and social changes after the death of Joseph Stalin. The image of the educator gradually changed from «Tavria» and «Perekop» to «The Cathedral». The evolution went from the portrayal of a canonical passionate teacher-revolutionary, agitator, and fervent eradicator of illiteracy to an ordinary and almost unnoticed functionary in «Tronka». Subsequently, the changes reach their culmination in the image of the educator as a defender of national traditions, treasures, and spiritual wealth in «The Cathedral». In the works of this period, there are no teachers who could be considered vivid personalities; all educators, regardless of changes in the system, remain functional figures in the author's perception. However, in the majority of Oles Honchar's works during these years, the educator remains a measure of morality and integrity, a defender of traditional Ukrainian values. Considering the content of Oles Honchar's diaries, it is highly likely that he underwent similar transformations as a citizen and an individual during this period. The obtained results contribute to a better understanding of the cultural and intellectual shifts that took place in this decisive period of Soviet history.

Key words: Ukrainian SSR, de-Stalinization, Oles Honchar, socialist realism, educators, everyday life, Ukrainian literature.

Актуальність теми. Питання про образ радянського освітянина доби деєсталінізації, доби змін та потенційних можливостей, є особливо гостим в наші часи. Розвиток національної ідентичності під пресом тоталітарного тиску, виховання нової, свідомої та гармонійної особистості, переоцінка власних стереотипів поведінки та розвінчання міфів щодо оточуючої реальності – всі ці наративи доби деєсталінізації актуальні і у наш час. За доби деєсталінізації на освітян поклали великі, проте різновекторні сподівання. З одного боку, від них чекали актуалізації трансферу досвіду, народних традицій, звичаїв між поколіннями. В освітянах бачили хранителів традиційних образів, символів, мови та історичної пам'яті. Їх сприймали як акторів національного відродження. Настільки, наскільки дозволяло тоталітарне повсякдення та лещата пропаганди. З іншої сторони, для партійної номенклатури освітяни були зручним та зрозумілим інструментом пропаганди, контролю свідомості нових поколінь громадян УРСР та поступового знищення всіх національних рис української культури та фальшування історії.

Саме така дихотомія у сприйнятті образу освітян була сприйнята Олесем Гончаром, та репрезентована у його творах доби деєсталінізації. Його персонажі-освітяни пройшли повну арку розвитку, від радянських пропагандистів до хранителів собору душі української нації. Сьогодні ми ведемо війну проти іншої тоталітарної системи, яка хоче знищити нашу культуру, історію, мову. Досвід освітян доби деєсталінізації, та його репрезентація в літературі доби може стати в нагоді сучасним освітянам, які стоять на варті біля того ж собору душі, який змалював у своєму видатному творі Олесь Гончар.

Огляд історіографії. Процес деєсталінізації та його вплив на специфіку українського національного характеру вивчали П. Гнатенко, М. Юрій, В. Даниленко, Ю. Шаповал, В. Добрава, Х. Арендт, К. Поппер, З. Бжезинський, К. Фрідріх, Ш. Фіцпатрік, Д. Талмон. Історію та культуру повсякдення розглядали В. Смолій, К. Гінзбург, Ф. Бродель, Н. Коляструк, О. Удод, О. Прохоренко. Напрямки реформ у культурно-мистецькій, політичній та соціально-економічній сферах доби «відлиги» досліджували П. Киридон, С. Кульчицький, С. Хук, В. Баран, А. Брумберг, Ю. Шаповал та ін. Методолого-теоретичні

засади дослідження освітянського повсякдення доби «відлиги» розглядає О. Лук'яненко (Лук'яненко, 2012, с. 3–6). Освітянам УРСР також присвячені роботи Б. Грушина, Ф. Боркенау, Д. Істона, С. Мінц, М. Пірен. Доробок Олесь Гончара не обділений увагою дослідників, досить згадати ґрунтовні дослідження його творчості М. Гуменного, В. Дончика, М. Жулинського, А. Погрібного, М. Наєнка, М. Шумила, О. Килимника, В. Ковалю, Є. Сверстюка, В. Галич та ін.

Мета статті полягає в аналізі образу радянського освітянина доби деєсталінізації (1953–1964 роки) в творчості Олесь Гончара, з'ясуванню еволюції образу в його творах, розкритті відповідності репрезентації повсякдення освітян у літературних творах реаліям доби деєсталінізації.

Виклад основного матеріалу. Олесь Гончар народився в Ломівці 3 квітня 1918 року. Своє дитинство провів у слободі Суха на Козельщині, що в Полтавській області. Навчаючись у Харківському університеті пішов добровольцем на фронт, воював на передовій, потрапив у полон, втік та був удостоєний двох бойових орденів і трьох медалей «За відвагу». До публікації його «Щоденників», а деkim і після цього, він сприймався у якості типового письменника-соцреаліста, спритного пристосуванця, що досяг за доби УРСР вищих щаблів успіху – став лауреатом двох Сталінських (1948 та 1949), Ленінської (1964) та Державної премій СРСР (1982), академіком АН України (1978), Героєм Соціалістичної праці (1978), довгий час керував Спілкою письменників України. У 1973 році Олесь Гончар підписав лист із засудженням Солженіцина і Сахарова. Проте, зараз, особливо після того, як ми змогли проникнути до внутрішнього світу автора завдяки трьом томам «Щоденника» ставлення до його творчості змінилося.

Олесь Гончар зараз, це складна постать людини, яка залишалася віруючою, україномовною, скептично налаштованою до радянської системи попри всі життєві негаразди. У 1966 році він відмовився брати участь у засудженні книги Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?», мало не був заарештований. За свої погляди був підданий гонінням, йому погрожували та спонукали до самогубства. Лише особиста відвага старого фронтовика та популярність, як званого в світі письменника,

врятували Олесю Гончару життя. Після занепаду СРСР, підтримавши становлення незалежності, він став Героєм України, почесним доктором Альбертського університету, а 2003 рік за рішенням ЮНЕСКО було оголошено роком Олесь Гончара.

Він прийшов у літературу молодим. Прийшов Воїном з фронтів у час, коли Європа і світ стікали кров'ю від найстрашнішої на планеті війни (Гоян, 2003, с. 59). Проте, саме період «відлиги» став для письменника «добою змін», в ці роки він пройшов шлях від автора «Прапороносців» до початку роботи над «Собором», який було видано у 1968 році. Як партійний функціонер, що, спираючись на рядки його «Щоденника», не сприймав вже у 1954 році оточуючу реальність та піддавав її критиці, він мав чудово розуміти завдяки яким принципам функціонує радянська система, на чому вона тримається, та що потрібно змінити, щоб і вся система мала шанс змінитися на краще. Однією з таких важливих, та чутливих до змін ланок була освіта. Саме освітяни, яких у пострадянський час стереотипно сприймають виключно у якості пропагандистів та агітаторів тоталітарної системи, виховували «нових людей». Саме вони закладали у дитячу свідомість дітей засади формаційного підходу, класової боротьби та вели інформаційну війну проти всього, що так чи так здавалося їм зайвим у світогляді молодого радянського «гвинтика». Було б доречним припустити, що Олесь Гончар, як людина, що не сприймала радянську систему, піддавала критиці своє повсякдення, цінувала і любила українську мову, історію та культуру мала б звернути на освітян увагу у своїх творах?

Валентина Галич у монографії «Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності зазначає, що «в архіві письменника зберіглося багато свідчень того, що він любив зустрічатися з молоддю – військовослужбовцями і робітниками, молодими прозаїками і поетами, студентами і старшокласниками» (Галич, 2004, с. 97). «На молодь – всі наші надії, бо ж тільки нові, що нині формуються покоління, зможуть духовно наповнити й піднести Україну, повнокровно ввести її в сім'ю цивілізованих, європейських суверенних націй» (Гончар, 2003, с. 136), – зазначав письменник у листі, адресованому в Рівне, відгукнувшись на поздоровлення з днем Перемоги студентів педінституту. Тобто, після доби

«відлиги» він вже стояв на позиції «молодь це майбутнє». Молодь сама себе не формує, потрібні, зокрема, освітяни. А їм у листах і щоденниках письменника за означений період 1953–1964 років місця автор майже не відвів.

Проте, ознайомившись в квітні 1964 року з проектом постанови партійно-державного керівництва України «Про заходи подальшого поліпшення естетичного виховання в загально-освітніх школах УРСР» він висловив побажання переглянути всі існуючі «читанки» та «хрестоматії», вилучити з них другорядні, низького художнього рівня твори (Тронько, 1999, с. 5). В цей же час Олесь Гончар ставив питання про підвищення фахового рівня викладачів української мови та літератури, забезпечення їх літературними новинками, періодикою, необхідними методичними розробками (ІЦДАМЛМ України).

В листах Олесь Гончара, написаних за доби «відлиги» місця освітянам не знайшлося. Проте, у відгуку на статтю Володимира Солоухіна «Что нас роднит?» від 8 лютого 1962 року він апелює до братерства між українським та російським народами. Схожі думки є і у «Перекопі» (1957) – «Спасибо вам...сердечное спасибо от русских матерей. Мы всегда будем дорожить дружбой с вами...Мы будем уважать вас!» (Гончар, 1987, с. 464). У тому ж листі письменник вважає думки В. І. Леніна стосовно національного питання дуже актуальними і доречними (Гончар, 2008, с. 95) – що було доволі типовим для доби відкидання культу Сталіна та пошуку нових орієнтирів. Можна апелювати до того, що Олесю Гончару було «так треба» написати, зважаючи на обставини. Бо вже дуже скоро після цього листа він починає працювати над «Собором», який є результатом його внутрішнього становлення та відкритого протистояння системі. Якщо це справді так, то цей стрибок відбувся напрочуд швидко.

У «Щоденнику» ми зустрічаємо лише кілька нотаток, які стосуються нашої теми. У 1953 році письменник змальовує історію про учнів ремісничого училища, що відмовились стригтися. Помічник по культурно-виховній роботі наказав вибити сокирою двері, що й було зроблено. Учнів постригли (Гончар, 2002, с. 154). Помічника директора ремісничого училища Олесь Гончар характеризує як гіркого п'яницю, що валявся перед училищем. Трохи згодом, він відмічає низький рівень правил хорошого тону

у студентів – вони не вміють триматися за столом, сервірувати його, погано знають основи кулінарії, не тямлять у елементарних основах музики (Гончар, 2002, с. 167–168). У 1954 році Олесь Гончар згадує історію про вчителя-п'яницю, який бив свою наречену (Гончар, 2002, с. 174), а потім вигнав її геть. Наступна згадка про освітян лише у 1963 році, проте вона знову мінорна. Письменник робить нотатку-чернетку для можливої трагедії, сюжет якої має будуватися навколо особистої драми молодого голови колгоспу, який одружився, взявши вчительку, яка щойно закінчила інститут. Але при пологах, вона впала у тихе божевілля і тепер вже чотири роки перебуває у Чернівцях, в психіатричній. «І вже й надії нема. А він не одружується, сам ростить сина. Трудне життя» (Гончар, 2002, с. 310).

Загалом, «Щоденник» виглядають довільним набором анекдотів, почутих від когось жартів, спогадів про власні мандри та відрядження, які могли бути написані і через годину і через роки після подій яких вони стосуються, нотаток, планів майбутніх творів та критичних заміток щодо оточуючої дійсності. Про майбутнє, національне та соціалістичне у письменника в «Щоденнику» є декілька суперечливих записів. Так, він мріє, що «зрештою прийде час, коли не буде великих і малих націй, а всі будуть просто людьми». Цитує Анатолія Луначарського, який називає «українську музику та поезію найбільш розкішною, найбільш запашною з усіх квіток світової народної творчості», та ставить українську пісню на «перше місце в музиці всіх народів». Пише про те, що українська культура краща, старша та багатша за російську. Критикує більшовиків, репресії, культ особистості, партійних діячів – заскоружлих та застарілих, «людей вчорашнього дня» які не можуть навіть самотужки виголосити промову перед робітниками. Проте він критикує і молодь за втрату ідеалів. Відмітимо, що візії «світлого майбутнього» для них у письменника в «Щоденниках», принаймні в цей період – немає.

Для Олесь Гончара майбутнє – комунізм з окремими, яскравими національними культурами у своєму складі. Суспільство для нього, це «симфонічний оркестр з творчих особистостей». Він за свободу індивідуальності, але її місце бачить тільки й виключно в колективі.

Для нього неприйнятний суржик, він за чистоту мови. Тобто, якщо звести все до стабільного нарративу, то Олесь Гончар бачить національну культуру, побудовану яскравими україномовними індивідами, що відкидають застарілий партапарат, бюрократію, культ особистості та працюють в колективі заради наближення комунізму як взірць. Проте освітяни на сторінках його «Щоденника» не є позитивними персонажами, любові до молоді там також не дуже багато, лише кілька критичних нотаток. Немає там і найголовнішого – чіткої візії майбутнього. Авторського бачення того куди, та яким чином має розвиватися УРСР і що й кому для цього потрібно зробити. Відсутність такого бачення ми зможемо прослідкувати і у його прозових творах доби десталінізації.

За добу «відлиги» Олесь Гончар написав багато творів, серед яких ми проаналізуємо наступні: «Таврія» (1952); повість «Щоб світився вогник» (1955); «Перекоп» (1957); «Тронка» (1963) та «Собор» (1968). Вибір саме цих творів пов'язаний з їх прив'язкою до української землі (на відміну від «Японських етюдів»), кількістю нарративного матеріалу, який дозволяє проводити цілісний аналіз, а образи освітян створені письменником у цих текстах дають можливість відстежити їх еволюцію в часі.

«Таврія» написана до зазначеного періоду, проте зважаючи на те, що роман «Перекоп» написано у 1957 році, ми включаємо «Таврію» до списку творів у якості точки відліку еволюції образу освітянина. «Собор» виданий пізніше, вже у 1968 році, але почав його писати Олесь Гончар раніше, о 1963 році.

Освітяни в «Таврії» позитивні персонажі, це «чесні, невідкупні люди, чудові агрономи, які вміли прищепити своїм вихованцям любов до науки і з якими під час занять десь у степу можна було поговорити про все одверто, по душах, і почути від них там таке, чого у класах ніколи не почув би» (Гончар, 1987, с. 53). За це освітян не люблять, хуторяни ненавидять, вважають розсадником крамоли. В школі та на квартирах у викладачів обшуки. Деяких учнів, разом з вчителем історії під конвоем забирають до Сімферополя.

Наступний образ – молода вчителька з Херсона. Вона не проста вчителька, «це видно, справжня революціонерка, правдистка!» (Гончар, 1987, с. 68). Її заарештовану, під вартою,

вітрильником кудись забирають. Олесь Гончар дає їй характеристику «жінки відважної й правдивої, що носить горде ім'я революціонерів і готується до революції» (Гончар, 1987 с. 71). Окрема, незначна згадка в тексті присвячена професорові, який живе в степу та виводить нові породи коней, але далі цього короткого опису письменник не заходить. Персонаж професора залишається нерозкритим.

Повість «Щоб світився вогник» дарує нам чудовий образ старої вчительки мови та літератури Ганни Панасівни, яку зустрічає дівчина, головна героїня твору. За суворою зовнішністю «таїться справжня доброта, глибоке зацікавлення подальшою долею кожного» (Гончар, 1987, с. 357). На думку героїні стара вчителька прийшла до парку, де вони зустрілися, для того, щоб спостерігати за своїми учнями, «любуватися оцими юнаками та дівчатами з почуттям заслужених гордошів». Дівчина прийшла до парку на побачення і Ганна Панасівна не оцінила її вибору. Бо «виходячи з парку, Ганна Панасівна пристукувала ціпочком якомсь сердито, наче Маріїн обранець одразу зіпсував їй настрої отим присвистом та отією модною своєю бобочкою в блискучих молніях на всі груди».

Роман «Перекоп», присвячено громадянській війні в Україні у візії Олесея Гончара. Однією із другорядних персонажів цього твору є вчителька Світлана Іванівна Мурашко з села Сірогози. Їй присвячено два епізоди, що комплексно характеризують її особистість: це напад білогвардійців на школу та сцена навчання червоноармійців грамоті. Вона прикриває собою поранених бійців, рятує дітей та сміливо дає відсіч озброєним бандитам. Проте закінчується для неї це не найкращим чином, бо «осавул подав знак своїм спішеним головорізам, і вони, підкравшись із-за спини, вхопили вчительку попід руки і з реготом повели-поволокли по східцях до школи (Гончар, 1987, с. 372). Дівчина змогла врятуватися від наруги, завдяки втручання генерала білогвардійця, якого вона відразу ж здала «червоним», яких вона зустріла і навела на школу в той же день. Кинувши своїх учнів, вона йде з бійцями, залишаючи Сірогози.

Наступного разу в тексті вчителька з'являється не скоро, тепер вона очолює ліквідацію неписьменності на плацдармі, головуючи в херсонській агітбригаді. Її учні складні, проте всім серцем бажають вчитися, «одначе вони не

кидали, ревню бралися до занять», «вгризалися в абетку з такою ж щирістю, як щойно вгризалися в тверду неподатливу землю плацдарму» (Гончар, 1987, с. 606–607). Нібито Олесь Гончар надає її образу риси вчительки, яка любить дітей, цікавиться історіями краю в якому живе, прагне працювати, але головними вчинками цього персонажа є дві зради: зрада людині, яка її врятувала і зрада учнів с. Сірогози, кинутих напризволяще за яких вона відповідала. І якщо в логіка твору може виправдати зраду білого генерала – білий, то не людина для молодшої «червоної» вчительки, яка чомусь в далекому селі вже є затятою комуністкою, то зраду дітей виправдати не виходить.

«Тронка» має глибокі та виразні образи учнів доби «відлиги», проте саме викладачам у цьому романі Олесь Гончар приділяє не так вже й багато уваги. Один із них – вчитель Василь Карпович застерігає дітей від мін, які все ще можуть бути небезпечними в степу. «І хоч, крім Василя Карповича, ніхто з них війни не зазнав, відома вона їм тільки з переказів та кінофільмів, але тут раптом почали спадати на думку різні нещасні випадки з радгоспними дітьми, що їх багато калічилося після війни у полях...» (Гончар, 1987, с. 44). Дітьми згадується вчитель, молодий фронтовик, що загинув, рятуючи дитину від міни. Над іншою, вчителькою мови діти глузують, обравши їх прізвисько «тощо». Кількома словами характеризується вчителька англійської мови. Трохи більше уваги заслуговує вчитель фізкультури – «в нього вигляд кислий, нудьгарський, на голові ціла купа важкого гофрованого чуба, під носом вусики» (Гончар, 1987, с. 91). Згадуючи про «брак естетики у студентів» з «Щоденника» Олесея Гончара ми знаходимо в «Тронці» такі рядки: «якось ще в п'ятому класі запитали ми Василя Карповича, що таке естетика, так він нам це якраз на прикладі із рожею пояснював. Гляньте, каже, надвечір, коли рожа розквітне, а сонце налє її, і пелюстки світяться наскрізь, і вся вона аж світиться красою... Оце і все, що мені запам'яталося про естетику» (Гончар, 1987, с. 182). В школі вчителі створили шкільний історичний музей, яким опікувалися разом з дітьми. Доволі цікавим є відношення персонажів роману до вищої освіти – не зважаючи на те, що «хабарі брати не можна», всі впевнені, що їх беруть і без протекції або хабаря вступити до ВНЗ може бути в край важко.

«Собор» нам цікавий двома постатями, це вчитель Хома Романович і професор Яворницький. Зважаючи на те, що образ собору, це образ духовності, культури, історії, душі нації, відмітимо, що на собор вчитель дивиться з очима «пойнятими сльозою» (Гончар, 1992, с. 113). Він відсидів за те, що розповідав дітям про собор та його історію. Тепер старий вчитель «не переповідає, мовчить». «Вчить дітей арифметики, без будь-яких домішок».

Хома Романович стоїть на сторожі моралі так само, як і Ганна Панасівна з повісті «Щоб світився вогник». Від нього навіть очікують саме такої поведінки. «Зараз наш Романович утне щось, повчальне щось видасть у своєму класичному, у високому штилі» (Гончар, 1999, с. 185). І він «видає»: – Собори душ своїх бережить, друзі... Професор – поціновувач давнини, який збирає та досліджує історію та традицію України. Гончар дає йому великий епізод протистояння з Махном та його бандою, яких Яворницький не пускає до собору, майже віддаючи за це життя. Це доволі груба аналогія, але зважаючи на інші твори письменника, цей епізод

є вершиною розвитку образу освітянина в його книгах.

Отже, можемо зробити деякі висновки, щодо розвитку образу радянського освітянина доби десталінізації у творах Олесь Гончара. Можна відмітити еволюцію образу від аморальних вчителів пропагандистів, для яких агітація та пропаганда важливіші за виховання дітей. Чайання на варті моральних вершин у викладачів старого покоління переходить з пасивної фази до активної, крім критичних оцінок новому поколінню тепер звучать ще й поради. Від ролі людини-функції у «Тронці» вже в «Соборі» освітянин – дієвий захисник української культури, української історії, мови та традиції. Складно сказати, чи справді Олесь Гончар пройшов схожий шлях у власному розвитку, від радянського партійного функціонера до щирого патріота, чим він залишався ним завжди, але позитивні зміни у образі радянського освітянина в його текстах складно не відмітити. Проте, в цих романах поки що немає візії майбутнього радянської України, яку він міг би запропонувати своєму читачеві. Можливо тому, що саме радянською, він майбутню Україну в своїй душі просто не бачив.

Список використаних джерел:

1. (1999) Тернистим шляхом до храму: Олесь Гончар в суспільно-політичному житті України 60–80-х рр. XX ст. Київ: Рідний край. 304 с.
2. Галич В. (2004) Олесь Гончар – журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності. Київ: Наук. думка. 816 с.
3. Гончар О. (1987) Твори: В 7-и т. Київ: Дніпро. Т. 2. 717 с.
4. Гончар О. (1987) Твори: В 7-и т. Київ: Дніпро. Т. 3. 559 с.
5. Гончар О. (1987) Твори: В 7-и т. Київ: Дніпро. Т. 5. 487 с.
6. Гончар О. (1992) Собор. Київ: Веселка. 256 с.
7. Гончар О. (2002) Щоденник: У 3 т. (1943–1967). Київ: Веселка. Т. 1. 455 с.
8. Гончар О. (2003) Щоденник: У 3 т. Київ: Веселка. (1968–1983). Т. 2. 607 с.
9. Гончар О. (2008) Листи. Київ: український письменник. 431 с.
10. Гоян Я. (2003) Собор української душі. Київ: Веселка. 62 с.
11. Лук'яненко О. (2012) Методолого-теоретичні засади дослідження освітянського повсякдення доби «відлиги». Софія: «Бял ГРАД–БГ». С. 3–6.
12. ЦДАМЛМ України. Ф. 590, оп. 1, спр. 582. Арк. 210.

References:

1. (1999) Ternystym shliakhom do khramu: Oles' Honchar v suspil'no-politychnomu zhytti Ukrainy 60–80-kh rr. XX st. [A thorny path to the temple: Oles Gonchar in the social and political life of Ukraine in the 60s-80s of the 20th century]. Kyiv: Ridnyj kraj. [in Ukrainian]
2. Halych V. (2004) Oles' Honchar – zhurnalist, publitsyst, redaktor: evoliutsiia tvorchoi majsternosti. [Oles Gonchar – journalist, publicist, editor: evolution of creative skill]. Kyiv: Nauk. dumka. [in Ukrainian]
3. Honchar O. (1987) Tvory: V 7-y t. [Writings]. Kyiv: Dnipro. T. 2. [in Ukrainian]
4. Honchar O. (1987) Tvory: V 7-y t. [Writings]. Kyiv: Dnipro. T. 5. [in Ukrainian]
5. Honchar O. (1987) Tvory: V 7-y t. [Writings]. Kyiv: Dnipro. T. 3. [in Ukrainian]
6. Honchar O. (1992) Sobor. [The Cathedral]. Kyiv: Veselka. [in Ukrainian]
7. Honchar O. (2002) Schodennyk: U 3 t. (1943–1967). [Diary]. Kyiv: Veselka. T. 1. [in Ukrainian]

-
8. Honchar O. (2003) Schodennyk: U 3 t. [*Diary*]. Kyiv: Veselka. (1968–1983). T. 2. [in Ukrainian]
  9. Honchar O. (2008) Lysty. [*Letters*]. Kyiv: ukrains'kyj pys'mennyk. [in Ukrainian]
  10. Hoian Ya. (2003) Sobor ukrains'koi dushi. [*Cathedral of the Ukrainian soul*]. Kyiv: Veselka. [in Ukrainian]
  11. Luk'ianenko O. (2012) Metodoloho-teoretychni zasady doslidzhennia osvitiats'koho povsiakdennia doby «vidlyhy». [*Methodological and theoretical foundations of the study of the 'thaw' of everyday life of educators*]. Sofiia:«Bial HPAD–BH». S. 3–6. [in Ukrainian]
  12. TsDAMLM Ukrainy. [*Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine*] – F. 590, op. 1, spr. 582. – Ark. 210. [in Ukrainian]